

Ігор ПАСЛАВСЬКИЙ

СТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ
СВОБОДИ ПРЕСИ В УКРАЇНІ

Свобода преси, а в широкому розумінні - всіх без винятку засобів масової інформації є одним із визначальних компонентів демократичного суспільства. Оскільки, за влучним висловом французького оратора Максиміліана Робесп'єра, "свобода преси є найбільш страшним батоном деспотизму"¹, то цілком логічно постає запитання: чи побудоване в нашій молодій державі демократичне суспільство? Преса, яка, як відомо, є дзеркалом будь-якого політичного режиму, відповідно також проходить етап докорінного оновлення та справді масштабних змін.

Кардинальні зміни констатують науковці, зокрема соціологи. Так, соціологічні дослідження, проведені під керівництвом Олександра Разумкова за сприяння Фонду Конрада Аденауера, дали промовисті результати: українські засоби масової інформації без негативних для себе наслідків можуть вільно друкувати критичні матеріали про вищий законодавчий орган країни (86% опитаних), про Кабінет Міністрів (62%), про главу держави-43%. Однак кримінальні структури в нашому суспільстві наважуються піддавати критиці лише 18 відсотків творчих працівників.

Схвально, що влада миттєво відреагувала на висновки соціологів. Невдовзі з'явилося розпорядження міністра внутрішніх справ України про патронаж правоохоронних органів над журналістами, які виконують редакційні завдання. Наслідки цього документа поки що не надто відчутні, але обнадійливі.

Отже, ми можемо і маємо певні підстави стверджувати, що паростки свободи преси у державі не тільки прийнялися, але вже дають певні плоди.

Однак вони не є такими значними, як у країнах західної демократії. І це, на нашу думку, зумовлено наступними обставинами:

- держава стосовно ЗМІ не проводить послідовної та виваженої політики. Надто великою для окремих можновладців є спокуса встановити хоча б частковий контроль над пресою. У результаті цього під благородним гаслом державної підтримки вітчизняних мас-медіа періодично з'являються подиву гідні нормативні документи на зразок указу глави держави про надання податкових пільг окремій групі лояльних до влади періодичних видань. У свою чергу, законодавча гілка влади осмілюється визначати телевізійні канали, яким надає ексклюзивне право на висвітлення майбутньої передвиборчої кампанії;

- низка в цілому демократичних за змістом законів, які, визначаючи правове поле діяльності засобів масової інформації в Україні, не виділяють та не окреслюють терміна "образу честі та гідності" фізичної та посадової особи. Тому на практиці надто важко встановити, в якому випадку є конструктивна критика, а коли вона переходить межу й інтерпретується як особиста образа об'єкта критики. У законодавстві США, для прикладу, зафіксована інша норма: *державний, політичний, громадський діяч не може добитися компенсації моральної шкоди, завданої йому внаслідок наклепу, поки не доведе, що наклепницькі заяви були не тільки неправдивими, але й зроблені зі "справді злими уміслами"*²;

- із незрозумілих причин судові органи приймають до розгляду справи про "образу честі та гідності", у яких "ображені" вимагають компенсацію за завдану моральну шкоду в

астрономічних розмірах. На суму, меншу ніж кілька сотень гривень, а то й мільйон (!) гривень практично жоден позивач власну гідність не оцінює. Очевидно, що тепер вже п'ять відсотків неправди у публікації ставлять навіть авторитетні й впливові друковані періодичні видання на межу банкрутства.

Крім вищеперерахованих аспектів політико-правового характеру, в Україні протягом останніх років є чималі економічні проблеми, які стають перешкодою до утвердження свободи преси. Найважливішими серед них, на нашу думку, є:

- зростання кількості зареєстрованих періодичних видань проходить паралельно з різким падінням накладів періодичної друкованої продукції. "Починаючи з 1992 року, передплатні тиражі газет з кожним роком зменшувались майже в 2 рази. Якщо станом на 1 січня 1992 року сукупний наклад газет в Україні складав 36 млн. 538 тис. 900 екземплярів, то на другу половину минулого року українські читачі передплатили лише 10,5 млн. екземплярів видань"³. Причиною цього, очевидно, є низька купівельна спроможність основної маси населення країни;

- надходження від легальної реклами покривають лише незначну долю витрат ЗМІ. А непосильні податки стимулюють бурхливий розквіт прихованої рекламної продукції. Ця тенденція зберігатиметься до моменту відродження вітчизняної промисловості і сфери послуг та до кардинальних змін у податковому законодавстві України;

- досі в країні не налагоджено виробництво дешевого якісного газетного паперу, який би за всіма критеріями відповідав сучасним вимогам поліграфістів. Відповідно, редакційні колективи змушені або самотужки закуповувати папір за кордоном, або вдаватися до недешевих послуг посередницьких фірм;

- непосильні кошти редакційні колективи змушені сплачувати державному монополісту "Укрпошти" за доставку періодики. Конкурентоспроможних альтернативних структур, які б займалися розповсюдженням преси в межах держави, в Україні досі нема. При цьому відсутня близька перспектива їх створення.

Далі. ЗМІ в Україні, на жаль, не є і ще тривалий проміжок часу не зможуть бути тією сферою, вкладення коштів у яку є перспективною, прибутковою справою. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що фінансовий стан видання обернено пропорційний його якості та тиражу. Чим більший наклад та обсяг друкованого періодичного органу, чим глибші та ґрунтовніші матеріали друкує газета, тим більше вона стає збитковою. Тому інвестори ЗМІ розраховують не на економічні дивіденди, а виключно на політичні. Як відомо, переважна більшість редакційних колективів перебуває на повному або частковому утриманні держави, тінюючи капіталу та заручившись інвесторів. І лише дуже незначна кількість редакцій є самостійними прибутковими організаціями, які намагаються об'єктивно висвітлювати найважливіші події, факти та явища, дотримуватися принципів професіоналізму та основних засад журналістської етики.

Тоді як "захищена від втручання уряду два століття тому коротеньким приписом в американській конституції преса стала самопризначеним радником в офіційному житті, літописцем суспільних подій і навіть неофіційним арбітром у соціальній сфері. Індустрія засобів масової інформації Сполучених Штатів - це також великий бізнес.

¹ Робесп'єр М. О свободі печаті // Журналіст. - 1989. - № 10-С. 82.

² Свобода слова в Україні: стан, проблеми, перспективи: Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 10 квітня 1997р. - Київ: парламентське видавництво, 1997. - С. 23.

³ Натальченко В. Дистрибуція газет в Україні: Чи створюють приватні служби конкуренцію державній монополії? // Український медіа-бюлетень. - 1997. - № 4. - С. 1.

Лише на рекламі щоденні газети дають власникам 32 млрд. доларів прибутку"⁴.

Оскільки в Україні паралельно з демократичними перетвореннями проходить процес первісного накопичення капіталу (який у всі часи, в усіх без винятку країнах не відбувався безболісно, більше того, він завжди мав напівлегальний, кримінальний відтінок), то стає зрозумілим, чому ЗМІ уникають справедливої критики на адресу злочинного світу.

Отже, процес утвердження норм свободи преси в суспільстві є тривалим і важким. В окремих країнах, зокрема, в США, він розтягнувся на століття. Але свобода преси є чи не найбільшим досягненням демократії, тому цивілізований світ так береже її і так гордиться нею.

⁴ Американська преса // Вільна преса: бюлетень Інформаційного агентства Сполучених Штатів. - С. 3.